

Ροζάνης Στέφανος, Ερμηνευτικές αναγνώσεις, Αθήνα 1997, Ελληνικά Γράμματα
«Η εξόριστη γλώσσα του Ανδρέα Κάλβου», σσ. 19-28

Η ΕΞΟΡΙΣΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ

Ο Ανδρέας Κάλβος εμίλησε μια γλώσσα εξόριστη. Όχι τη γλώσσα του εξορίστου: αυτή και πατρίδα έχει και αποδέκτες, εντός και εκτός των ορίων του τόπου της φυσικής εξορίας, μα και την ύπαρξή της αυτοβεβαιώνει διαρκώς με τα ενεργήματά της, με την προφορικότητά της, με την αυτονόητη ισχύ της ως έκφραση, σχεδόν αποκλειστική, της κοινότητας των ανθρώπων της διασποράς· ανθρώπων με γη γενέθλια και με γενέθλια γλώσσα.

Η άλλη γλώσσα του Κάλβου, η εξόριστη, ούτε πατρίδα έχει ούτε αποδέκτες· ούτε προφορικότητα, που να την αυτοβεβαιώνει, ούτε ισχύ και ενεργήματα· κι ούτε υπάρχει ανθρώπων κοινότητα να την υποδεχθεί, στη διασπορά ή στη γενέθλια γη, να μιλήσει μέσα απ' αυτήν, να γράψει τις έγνοιες και τις φροντίδες της, τις ποιήσεις των ανθρώπων της και την πρόζα του κόσμου τους.

Ο Κάλβος, μας λέγει η Σοφία Σκοπετεά, στα πολύτιμα Πέντε Μαθήματά της για τον Κάλβο, «διάλεξε να μιλήσει μια δικιά του γλώσσα [...] και να αναπτύξει ένα δικό του μέλος. Το αποτέλεσμα της τέχνης του αυτής είναι μια σύζευξη οικείου και αλλοτρίου, που είναι η πρώτη [...] φορά που επιχειρείται στα ποιητικά μας πράγματα, κάτι που κάνει την προσπέλαση δυσχερή. [...] Η γλώσσα και το μέλος του είναι ένα θεληματικό και κατορθωμένο «μηδείς αγεωμέτρητος εισίτω», που απευθύνεται στους πάντες [...]· μια λυσιτελής οχύρωση».

Τη λυσιτελή αυτή οχύρωση της εξόριστης γλώσσας του Κάλβου, για την οποία μας μιλά η Σκοπετεά, την είχε από νωρίς διαγνώσει η κριτική ιδιοφυΐα του Κωστή Παλαμά. «Ο Κάλβος» έγραφε ο Παλαμάς, «εξ ουδενός των συγχρόνων αυτώ εδέχθη μαθήματα, και ουδένα εύρεν μιμητήν. Δεν ωμίλησε την γλώσσαν του λαού, ούτε την σήμερον εν χρήσει καθαρεύουσαν. Μεταχειρίζεται γλώσσαν αχαλίνωτον και ακανόνιστον». Και ο Σπυρίδων Δε-Βιάζης, εκδότης των Ωδών, την ίδια λυσιτελή οχύρωση κατονομάζει, με λέξεις που λίγο μόνον διαφέρουν από εκείνες του Παλαμά: «Ο Κάλβος ευτυχώς ήρξατο να στιχουργή ακολούθως ελληνιστί, αλλά με γλώσσαν αυθαίρετον και ανώμαλον».

Το αχαλίνωτο και το ακανόνιστο, το αυθαίρετο και το ανώμαλο: αυτές οι συμπληγάδες πέτρες που τις εδημιούργησε, καθόλου ανεπαίσθητα άλλωστε, και εξακολουθεί να τις δημιουργεί, η λυσιτελής οχύρωση της γλώσσας του Κάλβου, προσέθεσαν εξορία στην εξορία, αλλότριες πληγές στην πρωταρχική πληγή. Το σώμα το γλωσσικό της νεοελληνικής ποίησης απόδιωξε την εξόριστη γλώσσα. Δεν της αναγνώρισε ούτε καν το δικαίωμα να υπάρξει και να εγγραφεί στο μορφοπλαστικό της *universum*. Ο Σολωμός δεν επλησίασε τον Κάλβο, τον αγνόησε. Διότι αυτή τη γλώσσα την εξόριστη δεν μπορούσε να τη σηκώσει ο Σολωμός. Κατέστρεψε το γλωσσικό του σύμπαν, τις Δαντικές του καταβολές, εκείνο το όραμα του που, ξεκινώντας από τη Φλωρεντία των Γουέλφων και των Γιβελίνων, πέρασε για να ριζώσει και να δώσει τους καρπούς του στη Ζάκυνθο· και ύστερα στην Κέρκυρα. Και δεν είναι βέβαια ανάγκη να θυμίσω: «από την ερημική γαλήνη των μελετών» του· αυτή τη γαλήνη που τον δένει, θέλοντας και μη, άρρηκτα με τον Κάλβο, που ενώνει τους δυο τους με κοινή τύχη ή ατυχία: με την ίδια απελπισμένη αναζήτηση του Απολύτου. Και είναι άλλωστε εξ αιτίας αυτής της κοινής τύχης ή ατυχίας που για μας τους επιγόνους «η παραδοχή του Σολωμού οφείλει αυτοδικαίως να συνεπάγεται την παραδοχή του Κάλβου, και αντιστρόφως, αλλιώς ξεπέφτουμε σε ωραιοπάθειες ή το ακόμη χειρότερο, σε ιδεολογικά», καθώς τόσο εύστοχα μας το θυμίζει η Σκοπετεά. Για μας τους επιγόνους που εξακολουθούμε να διαβάζουμε Κάλβο και Σολωμό, ή Σολωμό και Κάλβο.

Όμως έξω από την οδύνη και το σπαραγμό της ερημικής γαλήνης, η βοή και το πάθος αυτής της τόσο ανίσχυρης να υπερασπισθεί τον εαυτό της, μα και συγχρόνως θαυματουργού και παράδοξης και παλινωδούσης ανατολής του νεότερου ποιητικού μας λόγου, πεισματικά άφηνε εκτός τη γλώσσα την εξόριστη του ποιητή Ανδρέα Κάλβου. «Αυτή δεν είναι δα γλώσσα. Είχε δίκαιον ο Σολωμός »,φώναζε θυμωμένα ο Μάντζαρος, και η θυμωμένη του φωνή πολλαπλασιαζόταν σαν αντίλαλος μέσα στην ερημία κι έφτανε στη φωνή του γλυκύτατου σολωμικού, του Ιούλιου Τυπάλδου, εκκωφαντική, ανάρμοστη, και για τον ποιητή και για τη γλώσσα του: «Ο Κάλβος, μοχθηρός ως άνθρωπος και αγνώμων, είναι μεν ποιητής, αλλ' η γλώσσα του δεν είναι γλώσσα, αλλά grego συφοριασμένο».

Τι πάει να πει, «είναι μεν ποιητής, αλλ' η γλώσσα του...»; Και κείνο το «μοχθηρός ως άνθρωπος και αγνώμων, πώς βγαίνει στη μέση; Πού αφορά τον Τυπάλδο; Και, προπαντός, πού αφορά την ποίηση του Κάλβου; Να λοιπόν πως εφτάσαμε στο «ακόμη χειρότερα» στα ιδεολογικά: τέτοια διάσχιση εσωτερική, τέτοια μανία να προφυλαχθεί το γενέθλιο και η θρυλούμενη καθαρότητά του από το μίasma του εξορίστου και του μοναδικού· άσχετα αν το γενέθλιο στην πραγματικότητα καμιά καθαρότητα ούτε μπορούσε ούτε μπορεί να έχει: το αντίθετο μάλιστα. Μα η θλιβερή ιστορία του ήδη εξορίστου δεν έχει τέλος: αναπαράγει διαρκώς τον εαυτό της προφασισζόμενη μια γλώσσα, πάντα υψώνοντας τα τείχη των ιδεολογημάτων της. Ο Κάλβος δεν εγνώριζε ελληνικά, είπε ο Σεφέρης αλλά ούτε και ο Σολωμός: αυτό πια ηχεί ως τραγική ειρωνεία γι' αυτόν που πρώτος ονομάτισε την εξορία του ήδη εξορίστου εξ αιτίας της γλώσσας του: «Κρίμα ότι εθυσίασε την πραγματικήν έμπνευσίν του...»: έτσι τουλάχιστον ισχυρίζεται ο Δε-Βιάζης πως άκουσε τον Μάντζαρο να επαναλαμβάνει τα λόγια του Σολωμού.

Τα ελληνικά που είχε στο νου του ο Σεφέρης δεν ήταν βέβαια τα ελληνικά του Κάλβου, μήτε του Σολωμού, μήτε του Καβάφη. Εκείνοι εγνώριζαν τα ελληνικά τόσο όσο χρειαζόταν για να μας αφήσουν τις υπέροχες ποιήσεις τους, τα χρώματα εκείνα τα μεθυστικά της γλώσσας μας που μας καθιστούν ικανούς να συνεχίζουμε, αν τελικά συνεχίζουμε, να γράφουμε και να μιλούμε: να μιλούμε την πρόζα του κόσμου μας και να γράφουμε τις ποιήσεις της ψυχής μας. Μα προπαντός εγνώριζαν τη δική τους τη γλώσσα την ελληνική. Και ο Σεφέρης ήθελε να γνωρίζουν τη δική του τη γλώσσα: τα σεφερικά ελληνικά. Γιατί, πώς μπορεί να ήσαν μεγάλοι ποιητές χωρίς να γνωρίζουν τα ελληνικά του, δηλαδή την καθαρότητα και την ορθοδοξία του γενέθλιου; Άρα ήσαν μεγάλοι ποιητές εκτός καθαρότητας και εκτός ορθοδοξίας: κάτι σαν ξένα σώματα που παρεμβάλλονται, χωρίς να ενσωματώνονται, στον τόπο και στη γλώσσα: ανορθοδοξίες τόπου και ανορθοδοξίες γλώσσας. Από δω και πέρα, μέσα απ' αυτή τη λογική του ιδεολογήματος, οι Ωδές θα μείνουν τραγικά εκκρεμείς, όπως τραγικά εκκρεμείς θα μείνουν και οι άλλοι δύο: ο Σολωμός και ο Καβάφης. Και το ιδεολόγημα του Σεφέρη θα βρει τους συνεχιστές του: φαίνεται πως δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς.

Αρκετά όμως για την εξορία του ήδη εξορίστου. Καιρός να γυρίσω στην πρωταρχική πληγή: στην εξόριστη γλώσσα του ποιητή Ανδρέα Κάλβου εκεί που όλα τα κατευθύνει ο Δαίμονας της εξορίας.

Η ενδότατη ουσία της γλώσσας της μοναδικής, αυτής της «σύζευξης οικείου και αλλοτρίου», αυτού του «θεληματικού και κατορθωμένου»: μηδείς αγεωμέτρητος εισίτω, η ενδότατη ουσία, τέλος, της λυσιτελούς οχυρώσεως της γλώσσας του Κάλβου, βρίσκεται στην τραγική ομολογία της: η γλώσσα ομολογεί με συντριβή τον εαυτό της μέσα στην εξορία της, πάντα νοσταλγώντας και ποτέ μη βρίσκοντας την απωλεσμένη της πατρίδα. Είναι μια γλώσσα που ανακοινώνεται στο παρελθόν, όπως, για να χρησιμοποίησω τη διατύπωση του Walter Benjamin, «μέσα στο όνομα η πνευματική οντότητα του ανθρώπου ανακοινώνεται στον Θεό».

Η γλώσσα του Κάλβου ανακοινώνεται στο παρελθόν, δηλαδή αυτοεξορίζεται, διότι το παρελθόν είναι η απωλεσμένη πατρίδα της ρομαντικής της νοσταλγίας. «Τα περασμένα είναι η πατρίδα της ψυχής [του ανθρώπου]», έλεγε ο Ερρίκος Χάινε. Και αυτή την πατρίδα την απωλεσμένη είναι που αναζητά η γλώσσα του Κάλβου. Αυτήν λαχταρά, προς αυτήν προστρέχει, προς αυτήν αγωνιά να ανακοινωθεί, ωσάν το όνομα που ανακοινώνεται στον Θεό. Θεός και πατρίδα απωλεσμένη αποτελούν για τη ρομαντική κοσμοαντίληψη μιαν αγωνιώδη εξίσωση που δηλώνει την τραγική μοίρα και το αναπόφευκτο πεπρωμένο της εκπεσούσης οντότητας του ανθρώπου και της έκφρασής του. Θεός και απωλεσμένη πατρίδα ενώνονται στην απελπισμένη αναζήτηση του Απολύτου. Γι' αυτό ακριβώς όταν η γλώσσα ανακοινώνεται στο παρελθόν, στην απωλεσμένη της πατρίδα, ανακοινώνεται στον Θεό: γίνεται ένα συνολικό όνομα που ανακοινώνεται στον Θεό.

Η γλώσσα του Ανδρέα Κάλβου είναι μια ακραιφνώς ρομαντική γλώσσα. Η γενέθλια γη της είναι το απωλεσμένο της παρελθόν, η λάμψη και η γοητεία αυτού του παρελθόντος, η αθεράπευτη νοσταλγία του. Και είναι επιπλέον η έκφραση του υπερουράνιου γενέθλιου τόπου της ψυχής που ζει εξόριστη σ' αυτόν τον κόσμο, εξόριστη ανάμεσα στα πράγματα και στα ονόματα των πραγμάτων, και ως εξόριστη ένας μόνον τρόπος υπάρχει γι' αυτήν: να μιλήσει μια γλώσσα εξόριστη, να ανακοινωθεί στον απωλεσμένο της τόπο που είναι η αθωότητα του παρελθόντος της. Διότι έτσι μόνον μπορεί να βιώσει την έκπτωσή της και να ενωθεί με το Απόλυτο: αποδεχόμενη την αυτοεξόριστη ουσία της, συντριβόμενη μέσα σ' αυτήν, και νοσταλγώντας το αθώο παρελθόν των ονομάτων, την καταγωγή τους που είναι «η γλωσσική ουσία του Θεού», όπως θα έλεγε ο Walter Benjamin, δηλαδή η γλωσσική ουσία του Απολύτου.

Το κατορθωμένο σώμα της εξόριστης γλώσσας του Κάλβου είναι η απωλεσμένη αθωότητα της γλώσσας: η πηγή κάθε ονομασίας του κόσμου. Γι' αυτό είναι μια γλώσσα ονομάζουσα, διότι τελικά ονομάζει τα πράγματα ως απωλεσμένες ουσίες, ως εκπεσούσες οντότητες, ως εξόριστες φύσεις που νοσταλγούν τον τόπο της καταγωγής τους: το Απόλυτο· αυτόν το θείο τόπο από τον οποίο εξέπεσαν στη γη.

Μα αυτή η γλώσσα που ανακοινώνεται στο παρελθόν για να ανακοινωθεί τελικά στον Θεό, είναι πράγματι μια σύζευξη: το παρόν της είναι η νοσταλγία του παρελθόντος της, και άρα δεν μπορεί παρά να ονομάζει τα παρόντα πράγματα (ιστορικά συμβάντα, γεγονότα, ανθρώπινες πράξεις και συναισθήματα) με το αλλότριο ονόματά τους, το όνομα εκείνο που είναι ανάμνηση μαζί και νοσταλγία, αναγωγή στον υπερουράνιο τόπο. Το παρόν των ονομάτων το εξουσιάζει ολοκληρωτικά η νοσταλγική αγωνία του Απολύτου. Αυτή είναι ο αφέντης και ο μεγάλος εξουσιαστής των γήινων πράξεων· σ' αυτήν ανακοινώνεται κάθε συμβάν και γεγονός· αυτή είναι ο τελικός Κριτής του ανθρώπινου γένους και της ιστορίας του. Τούτην ακριβώς την έσχατη σύζευξη οικείου (δηλαδή παρόντος) και αλλοτρίου (δηλαδή υπερουράνιου) ανακοινώνει η γλώσσα του Κάλβου με το αχαλίνωτο και το ακανόνιστο, το αυθαίρετο και το ανώμαλο της εγγραφής της μέσα στον κόσμο. Η γλώσσα του Κάλβου δεν γνωρίζει άλλη γραμματική εκτός από τη γραμματική του Απολύτου, και αυτή η γραμματική είναι η παραδοξότητα με την οποία το Απόλυτο εξουσιάζει τα πράγματα του κόσμου και η κομμένη ανάσα του εγκοσμίου που θέλει να ανακοινωθεί στο Απόλυτο.

Μα συγχρόνως, η γλώσσα του Κάλβου αναδύεται μέσα από ένα «ενδημικό πένθος», όπως θα έλεγε η Julia Kristeva: το αιώνιο πένθος της ανθρώπινης ψυχής που εξορίστηκε από τον τόπο της θείας καταγωγής της, που το Απόλυτο την εγκατέλειψε, την εξερίζωσε, και την καταδίκασε να περιπλανάται, τυχαία ριγμένη, μέσα σε ξένα ονόματα και τόπους. το γεγονός ότι η ρομαντική ψυχή του Ανδρέα Κάλβου ασφυκτιά εξόριστη στο παρόν, καθορίζει την πρόσβασή του στη γλώσσα, την πρόσβασή του

στο αιώνιο πένθος. Η γλώσσα είναι πένθος διότι είναι αιώνια νοσταλγία αυτού που απωλέστηκε διά παντός, και ως πένθος ανακοινώνεται στον Θεό:

ιστ΄

Ναι, κόπος ανυπόφερτος

είναι η ζωή· οι ελπίδες,

οι φόβοι, και του κόσμου

αι χαράι και το μέλι

σας βασανίζουν.

κα΄

Το πνεύμα οπού μ' εμψύχωνε

του Θεού ήτον φύσημα,

και εις τον Θεόν ανέβη·

γη το κορμί μου, κ' έπεσεν

εδώ εις τον λάκκον.

(Εις Θάνατον)

Campo di prova è la vita [Πεδίο δοκιμασίας είναι η ζωή], λέγει ο Σολωμός. «Κόπος ανυπόφερτος είναι η ζωή» και γη το κορμί που έπεσε στον εγκόσμιο λάκκο, λέγει ο Κάλβος. Η εξόριστη ουσία των πραγμάτων και των ονομάτων τους είναι και για τους δυο η ίδια. Ζουν ως εξόριστοι, ως εκπεσόντες από το παραδεισιακό Απόλυτο, και κάθε γλώσσα και κάθε στοχασμός τους προς αυτό ανακοινώνεται, προς αυτή την απωλεσμένη πατρίδα. Το ότι ο Σολωμός προσπάθησε να ονομάσει την απωλεσμένη του πατρίδα, εξόριστος εδώ σ' αυτήν την εγκοσμιότητα, χρησιμοποιώντας τη «γλώσσα της ημέρας»· ενώ ο Κάλβος, ονομάζοντας την ίδια απωλεσμένη πατρίδα, ονόμασε μαζί μ' αυτήν και τη νοσταλγία του απωλεσμένου παρελθόντος της γλώσσας του, εξόριστος κι αυτός μέσα στην εγκοσμιότητα, ασφαλώς έχει σημασία. Μα πίσω απ' αυτή τη σημασία, караδοκεί η άλλη, η μέγιστη: ο Δαίμονας της εξορίας που τους οδηγεί για να τους συντρίψει με την εκθαμβωτική του λάμψη.

<http://www.potheg.gr>